

CZU: 94(478)"1806/1856" + 339(478)"18"

RESTRIȚIONAREA ADMINISTRATIVĂ A ACTIVITĂȚILOR COMERCIALE DIN BASARABIA ÎN PERIOADELE DE RĂZBOI ȘI EPIDEMII (1806-1856)

Andrei EMILCIUC

Institutul de Istorie

În acest articol autorul constată că războaiele ruso-turce și epidemiile au reprezentat impedimente importante în dezvoltarea comerțului Basarabiei în perioada 1806-1856. Era afectat deopotrivă atât comerțul exterior, cât și cel interior, atât în mod direct, cât și indirect. Direct – prin interdicțiile impuse comerțului din considerente geopolitice sau epidemiologice, respectiv pentru a lipsi armatele inamice de provizii și a bloca pătrunderea molimei. Indirect – prin sustragerea țăranilor de la muncile agricole, în scopul asigurării necesităților armatei sau prin închiderea unităților de comerț în scopul prevenirii răspândirii molimei.

Cuvinte-cheie: *Basarabia, comerț, epidemii, epizootii, stare de război, interdicții, carantină, războaiele ruso-turce, Imperiul Rus.*

ADMINISTRATIVE RESTRICTION OF COMMERCIAL ACTIVITIES IN BASARABIA DURING WARS AND EPIDEMICS (1806-1856)

In this article, the author ascertains that wars and epidemics have been important impediments to the development of trade in Bessarabia in 1806-1856. Both foreign and domestic trade was affected, directly and indirectly. Directly – through trade bans on geopolitical or epidemiological reasons, namely to deprive enemy armies of supplies and to block the penetration of the plague. Indirectly – by forcing the peasants from agricultural works, in order to secure the needs of the army or by closing down trade units to prevent the spread of the plague.

Keywords: *Bessarabia, trade, epidemics, epizootics, state of war, interdiction, quarantine, Russian-Turkish wars, Russian Empire.*

Introducere

Secolul al XIX-lea a fost marcat de o aprigă luptă între marile puteri europene pentru resurse și piețe de desfacere, care s-a reflectat plenipotențiar în sfera politicilor comerciale. Pe lângă instrumentele de ordin tarifar, strategiile de economie politică includeau în arsenalul lor și uzul forței armate, ca un ultim argument al războaielor de ordin comercial. Bineînțeles, conflictele armate urmau să aibă o miză mai mare decât pierderile generate. Miza principală era asigurarea accesului la căile comerciale internaționale și controlarea acestora, pentru limitarea concurenței externe în anumite regiuni ale lumii.

Decăderea Imperiului Otoman din perioada de referință, care a încurajat ascensiunea imperialismului rus, a adus cu sine în sud-estul european o serie de confruntări comerciale, care se înscriau în contextul problemei orientale, adică a împărțirii posesiunilor „omului bolnav” al Europei, precum chestiunea trecerii libere a vaselor comerciale prin strâmtorile Bosfor și Dardanele, sau cea a navigației la gurile Dunării. Toate acestea au atras o largă implicare a Imperiului Rus, care a trebuit să facă față și efectelor nefaste ale propriilor politici.

Rezultate și discuții

Încă din perioada războiului ruso-turce din 1768-1774, 1787-1791 locuitorii Principatului Moldovei se vor familiariza cu politica rusă în teritoriile din apropierea câmpurilor de luptă. Administrația rusă de ocupație nu permitea exportul cerealelor, bovinelor și cailor, considerate mărfuri strategice. Bovinele completau convoiul armatei ruse cu animale de povară și contribuiau la îmbunătățirea alimentației soldaților. Autoritățile ruse urmăreau să fie suficiente animale de povară, necesare la prestațiile de transport în folosul armatei. Cerealele erau necesare pentru alimentarea trupelor, iar caii pentru asigurarea remonteii cavaleriei rusești [1, p.279]. În anii războiului ruso-turc din 1806-1812, în vederea acoperirii acestor necesități, Administrația rusă de ocupație a interzis comerțul exterior al Principatelor Române, chiar dacă negoțul Rusiei cu Poarta Otomană nu fusese interzis decât foarte târziu, și doar în privința cerealelor. Aceasta în pofida faptului că odată cu izbucnirea ostilităților Sublima Poartă a închis strâmtorile Bosfor și Dardanele, sechestrând numeroase încărcături cu grâne [2, p.205]. Imperiul Rus avea să interzică exportul de cereale prin porturile Mării Negre

și Azov abia prin ucazul imperial din 13 februarie 1810, la 26 mai fiind interzis și accesul vaselor turcești în porturile ruse, măsuri menite să pună în dificultate asigurarea alimentară a armatei otomane. Acest lucru a creat, însă, un cadru favorabil pentru comercianții de grâne din Marea Mediteraneană, care au reușit să acopere necesitățile Constantinopolului cu grâne din peninsula Apenină, Egipt și Cipru, realizând venituri substanțiale [3, p.389-390]. De aceea, interdicția la exportul de cereale va fi ridicată încă până la semnarea păcii, prin ucazul din 19 mai 1811 [4, p.33], poziția unor înalți demnitari de stat ruși, printre care și președintele Departamentului economiilor, contele N.S. Mordvinov, fiind determinantă. Aceștia considerau inoportună interdicția la exportul cerealelor, deoarece „submina poziția guvernului în fața propriilor contribuabili, lipsindu-i de cea mai importantă sursă de venit” [5, p.116] și afecta „popoarele aflate sub jugul otoman” [6, p.74].

Este adevărat că, datorită cererii ridicate la provizii și furaje pentru armată, anumite categorii de antreprenori reușeau chiar să-și facă averi pe vreme de război. Legislația Imperiului Rus limita însă destul de drastic lista antreprenorilor care erau admiși de a participa la licitațiile de strigare a contractelor de livrare și aprovizionare în beneficiul statului, în general, și al armatei, în particular [7, p.590-591, 598]. Restul populației contribuabile era impusă să furnizeze armatei provizii și vite în mod gratuit sau era supusă la impozite echivalente costului proviziilor și vitelor solicitate, care erau mai apoi achiziționate din banii acumulați la prețuri libere [1, p.292].

Interdicțiile din perioadele de război deseori erau extinse și după finisarea ostilităților și încheierea păcii dintre părțile beligerante. Astfel, după finisarea războiului ruso-turc din anii 1806-1812 armatele rusești au rămas dislocate, pentru o perioadă de timp, în Principatele Române. De aceea, reglementarea raporturilor comerciale dintre Rusia, regiunea recent anexată dintre Prut și Nistru și statele vecine a rămas în prerogativele comandamentului militar, și anume – a amiralului P.V. Ciceagov, care aviza personal fiecare caz de export al produselor din Basarabia peste hotarele imperiului. Fiind direct responsabil de aprovizionarea cu hrană a militarilor dislocați în provincie, acesta va fi extrem de precaut în aprobarea cererilor ce parveneau de la negustori și chiar va emite diferite interdicții la realizarea exportului. Exportul mărfurilor era permis doar în baza certificatelor comerciale și doar prin porturile Ismail, Chilia și Akkerman – cu acordul comandantilor acestor cetăți, iar prin Reni – cu acordul comandantului portului Ismail [8, f.4, 180 verso]. Din noiembrie 1812 președintele Comitetului de Miniștri S.C. Veazmitinov, și el militar de carieră, general de infanterie, a preluat în mâinile sale examinarea problemelor ce vizau comerțul Basarabiei [9, p.148].

Pe lângă interdicțiile ce erau impuse la circulația mărfurilor, pe timp de război se impuneau și diverse interdicții la circulația liberă a persoanelor, inclusiv a negustorilor, dar mai ales a târgoveților, care nu beneficiau de aceleași privilegii sociale. Odată cu izbucnirea unui război, în regiunile limitrofe teatrelor de război era instituită starea de război. Aceasta putea fi instituită și pe timp de pace, în timpul răscoalelor antiguvernamentale, sau când erau necesare măsuri stricte pentru menținerea ordinii publice. Regulamentul cu privire la administrarea regiunilor aflate în stare de război fusese aprobat de împărat la 13 martie 1812, acesta venind a sistematiza prevederile anterioare în acest domeniu. În regiunile aflate în stare de război, poliția județeană sau cea orașenească erau subordonate comandantului suprem al armatei active. Acesta putea să demită orice funcționar al poliției sau să-l defere Tribunalului militar, deciziile cărui le controla. Chiar dacă comandanții supremi ai armatei active nu puteau interveni în planul administrării gospodărești și judecătorești a regiunii, guvernatorii regiunilor aflate în stare de război erau responsabili personal de îndeplinirea ordinelor pe care le primeau de la aceștia în privința necesităților armatei [10, p.228-229]. În practică, aceasta însemna emiterea unor dispoziții care limitau cadrul legal existent, inclusiv prin diferite interdicții la export sau comercializarea anumitor mărfuri, dar și în ce privește eliberarea pașapoartelor de deplasare în interiorul sau peste hotarele imperiului. Starea de război însemna o limitare drastică a libertății deplasării categoriilor neprivilegiate ale populației, în virtutea declanșării campaniilor regulate sau speciale de recrutare. Deși negustorii de gildă erau scutiți de serviciul militar, târgoveții și țărănimea comercială nu beneficiau de astfel de privilegii, fiind strămtorați substanțial în a se deplasa în perioada declanșării operațiunilor militare, inclusiv în teritoriul aceluiași regiuni administrative. Chiar dacă, în conformitate cu Regulamentul privind constituirea administrației provizorii a Basarabiei din 23 iulie 1812, locuitorii teritoriului dintre Prut și Nistru au fost dispensați de recrutare, documentul în cauză nu indica un termen exact. De aceea, prin intermediul dispozițiilor emise cu ocazia efectuării unor noi recrutări în cadrul imperiului, erau emise dispoziții speciale prin care se reitera că Basarabia este scutită de o asemenea obligație [11, p.36]. Chiar dacă perioada de scutire s-a extins formal

până la adoptarea Regulamentului privind prestația militară din 1 ianuarie 1874 [12, p.27], uneori emiterea dispozițiilor ce reconfirmau scutirea locuitorilor provinciei de serviciul militar întârzia îndeajuns ca autoritățile locale să dispună sistarea eliberării pașapoartelor de deplasare a categoriilor de populație supuse militar.

Declanșarea operațiunilor militare creștea exponențial riscurile legate de pătrunderea în teritoriile de lângă hotar a epidemiilor. Cu această ocazie, lista restricțiilor și interdicțiilor creștea și ea, sub pretextul luptei cu răspândirea epidemiei de ciumă, sau holeră, și puteau continua chiar după semnarea păcii. Astfel, după semnarea Tratatului de Pace de la București din 16/28 mai 1812, comandamentul armatei ruse dislocate în Basarabia a prelungit restricțiile impuse comerțului exterior pe durata războiului, sub pretextul epidemiei de ciumă. Peste Nistru epidemia de ciumă într-adevăr făcea ravagii. Din această cauză, la 13 septembrie fusese izolat prin pichet sanitar orașul Odesa, fiind închise bursa, prăvăliile, cârciumile, instituțiile publice și lăcașurile sfinte. Din 22 noiembrie 1812, timp de 46 de zile locuitorilor li s-a interzis să iasă în general din casă [3, p.391]. Situația extrem de gravă a determinat desemnarea prin ucazul imperial din 5 decembrie 1812 a principelui A.B. Kurakin (ministru de interne în anii 1807-1810) drept responsabil de combaterea ciumei în Novorosia și Basarabia. La 12 februarie 1813 guvernatorul Basarabiei Scarlat Sturdza îi raporta principelui A.B. Kurakin despre izbucnirea epidemiei de ciumă în Brăila, din care motiv a dispus carantinei din Reni ridicarea termenului de carantină pentru persoanele sosite din Focșani, Galați, Bârlad și Muntenia la 40 de zile. Drept răspuns, A.B. Kurakin a dat ordinul să fie interzis importul mărfurilor din Imperiul Otoman, precum și exportul produselor din Basarabia. La 16 martie, S.Sturdza a dispus Departamentului II al guvernului regional să anunțe locuitorii Basarabiei despre ordinul în cauză, solicitând suspendarea încasării taxelor vamale pentru marfa importată și exportată. La 13 aprilie, guvernatorul Basarabiei i-a prezentat un raport cu privire la dispozițiile sale ce vizau protejarea Basarabiei de ciumă. Din acest raport voluminos aflăm, printre altele, că S.Sturdza a ordonat ca trecerea peste Prut să se efectueze doar pe la Sculeni, iar mărfurile să poată fi importate doar în baza autorizațiilor emise de el [11, p.169-175]. În provincie a fost organizat un Comitet pentru securitatea sanitară, care a adoptat un set de măsuri destul de severe, iar la 20 martie 1813, la dispoziția lui A.B. Kurakin, orașul Hotin a fost încercuit sanitar, iar gestionarea măsurilor de combatere a molimei a fost preluată nemijlocit de I.M. Hartingh. Importul mărfurilor a fost interzis, cu excepția sării. Însă, importul acesteia era admis cu precauții substanțiale. Sarea importată era transmisă postului de carantină, de unde aceasta era transportată în provincie cu alt transport. Persoanele care transportau sarea nu erau lăsate să treacă în Basarabia prin postul de carantină. Bani pentru sarea importată erau transmiși nemijlocit în carantină, fiind în prealabil prelucrați cu oțet [13, f.39, 53].

La 29 septembrie 1813 I.M. Hartingh primește dispozițiile lui A.B. Kurakin privitor la exportul din portul Reni a produselor din Basarabia în baza certificatelor comerciale, confirmate de guvernatorul civil. Exportul mărfurilor era permis doar în navigația aceluși an, sub un control riguros din partea organelor de resort. Pentru a nu admite răspândirea molimei în timpul exportului cerealelor peste hotare, administrația locală urma să se conducă de regulile puse la dispoziție de Comitetul sanitar al carantinei din Ismail (care încă nu era bine organizată). Flota de pe Dunăre trebuia să asigure teritoriile de frontieră de pătrunderea molimei, în care scop vasele urmau a fi supuse carantinei. La insistența negustorilor din Ismail, la 21 aprilie 1814 A.B. Kurakin permite exportul și prin portul Ismail, potrivit regulilor care au fost elaborate pentru exportul din Reni la 29 septembrie 1813. Concomitent cu aceasta, A.B. Kurakin cerea ca în Ismail să lucreze o comisie provizorie în care urmau să fie incluși căpitanul Comitetului sanitar din Tucikov, Pateraki, și membrul carantinei din Ismail, consilierul titular Reizberg. Aceștia, împreună cu negustorii din port, aveau ca sarcină să aleagă din rândurile negustorilor o persoană de încredere, care trebuia să urmărească mersul comerțului, raportând permanent comandantului portului Ismail despre măsurile luate în vederea contracarării pericolului răspândirii molimei [14, p.87]. Colonelul V.I. Poltavțov, numit în funcția de șef al carantinei din Ismail la 20 septembrie 1813, răspundea nemijlocit de securitatea sanitară, supraveghind ca vasele angajate prin contract să nu fie din Galați sau din alte porturi unde bântuia deja molima [15, f.52-55 verso], iar în cazuri excepționale trebuia să se recurgă la măsurile prevăzute în timpul răspândirii molimei: toate locurile infectate erau încercuite de un cordon sanitar, iar obiectele, casele etc. afectate de molimă erau arse; după stingerea molimei carantina se mai păstra timp de 60 de zile etc. [16, f.39].

Epidemia de ciumă a fost lichidată în Basarabia abia pe parcursul anului 1814, măsurile impuse pentru combaterea ciumei fiind complet scoase în întreg spațiul Novorosiei și Basarabiei la 14 august 1814 [3, p.392]. Istoricul Dinu Poștarencu, care a examinat minuțios evoluția epidemiei din această perioadă în Basarabia și

măsurile luate de autoritățile țariste, consideră, totuși, că anumite interdicții erau dictate, în realitate, de necesitățile militare ale Imperiului Rus, aflat în război cu Franța, deoarece au vizat și zone limitrofe necontaminate ale Principatului Moldovei și ale Imperiului Habsburgic [11, p.107].

În cazul răspândirii ciumei sau holerei în guberniile ucrainene limitrofe cu Basarabia, populația era nevoită să asigure de sine stătător paza sanitară [17, f.4]. Pentru apărarea hotarelor de apus ale Rusiei autoritățile imperiale recurgeau de cele mai multe ori la închiderea hotarelor sau la adoptarea unor măsuri sanitare severe. Era paralizat și comerțul cu statele din afara zonei de răspândire a epidemiei, din motiv că și statele respective, dorind a se proteja de răspândirea molimei, impuneau restricții la hotarele lor. La 2 noiembrie 1816, consulul rus din Austria, general-maiorul Lenk Treimfeld, raporta din Cernăuți că ciuma a cuprins Moldova de la cetatea Brăila până la așezarea Mandu din ținutul Fălțiceni, ce se mărginea cu Bucovina și se află la o distanță de 25 de verste de târgușorul Baceanți. El scria că în asemenea condiții era necesar ca la hotarele Basarabiei să fie instituită o carantină de 21 de zile, iar moldovenilor să nu li se permită trecerea peste Prut, prin carantinele de la Sculeni și Bodeni, în baza biletelor denumite „carte de drum”, ci numai în baza pașapoartelor conform formei stabilite în 1801. Pașapoartele urmau să fie puse la dispoziție sau de Cancelaria de Stat a Austriei, sau de unul din consuli. În plus, străinii care plecau din Basarabia în Imperiul Austriac sau în Sublima Poartă trebuiau să dispună de pașapoarte eliberate de rezidentul imperial din Basarabia cu reședința la Chișinău [14, p.206].

Epidemia de ciumă a bătuit în Basarabia și în anii 1819, 1820-1822 [18, p.70]. Potrivit prevederilor dispoziției Consiliului de Stat din 29 martie 1819, atunci când erau semnalate cazuri epidemiologice în Basarabia, legăturile comerciale cu regiunile de peste Nistru trebuiau sistate, și doar mărfurile care nu erau susceptibile de propagare a molimei, inclusiv cerealele, puteau fi exportate cu condiția curățării sacilor în care acestea erau transportate [19, f.113]. Totuși, în octombrie 1819, după ce în județul Hotin s-a depistat ciuma, termenul de carantină pe Nistru a fost ridicat până la 42 de zile. Acest lucru a vizat și carantina de la Ovidiopol, ceea ce practic a paralizat transporturile între Akkerman și Ovidiopol [20, f.6]. De aceea, Societatea negustorilor din Akkerman a înaintat o plângere pe numele rezidentului imperial. Ca urmare, la 5 mai 1820 A.N. Bahmetev a dispus Poliției din Akkerman să informeze negustorii din oraș că el s-a adresat șefului administrației speciale a orașului Odesa N.I. Tregubov cu cererea de a permite trecerea fără rețineri a produselor ce nu necesitau respectarea procedurilor de carantină, precum cerealele și sarea, primind confirmarea că acesta a făcut dispozițiile corespunzătoare către funcționarii postului de carantină de la Ovidiopol [21, f.81 verso].

În ajunul izbucnirii la 14/26 aprilie 1828 a unui nou război între Imperiul Rus și Poarta Otomană, prin ucazul imperial dat Senatului la 12 aprilie 1828, Basarabia, alături de guberniile Podolia și Herson, a fost declarată în stare de război, în baza ucazului din 13 martie 1812 [22, p.380]. Odată cu aceasta, pentru asigurarea împotriva pătrunderii molimei din posesiunile Porții Otomane, conform rescriptului imperial din 5 decembrie 1828, comandantul suprem al armatei a II-a, împreună cu guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, au fost împuterniciți să întreprindă de comun acord toate măsurile de securitate sanitară ce se impuneau la Prut și Dunăre pentru a preveni pătrunderea molimei. Dar, întrucât, în virtutea succeselor ofensivei ruse, comandantul suprem al armatei a II-a se îndepărtase prea mult de hotarul rusesc, iar extinderea molimei în unele localități ale Basarabiei și Novorosiei făcea ca convenirea măsurilor necesare cu acesta putea întârzia aplicarea promptă a acțiunilor cerute, prin ucazul din 1 august 1829 toate carantinele amplasate la Nistru, Prut și Dunăre au fost subordonate în întregime guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei. Oficialul a primit o serie de indicații, de care trebuia să se conducă odată cu asumarea întregii responsabilități [23, p.569-570].

Războiul ruso-turc din 1828-1829 a perturbat substanțial comerțul Novorosiei și Basarabiei. Prin ucazul imperial din 8 august 1828, dat guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, exportul de cereale prin toate vămile, inclusiv prin porturile de la Marea Neagră și Marea Azov, indiferent de pavilion, a fost interzis [24, p.765-766]. Câțiva negustori din Constantinopol scriau la 12 septembrie partenerilor comerciali din Odesa că sunt profund îngrijorați de interdicția impusă de guvernul rus la exportul de cereale, precizând că acest lucru ar putea avea consecințe nefaste pentru comerțul acestui port otoman [25, p.360]. Într-un memorandum scris după încheierea acțiunilor militare, negustorul din Odesa Inglesis insista asupra restabilirii comerțului cu cereale încă până la ratificarea tratatului de pace, pentru a nu se pierde timpul prețios, deoarece odată cu inițierea tratativelor de pace sultanul avea să restabilească navigația liberă, ceea ce ar fi permis

negustorilor străini să revină în Novorosia. În opinia sa, dacă redeschiderea comerțului ar fi întârziat, atunci negustorii europeni s-ar fi putut orienta spre Egipt sau alte surse de cereale din Levant [26, p.678].

Totuși, încetarea războiului și revenirea trupelor ruse la locurile de dislocare nu a trecut fără probleme. Novorosia și Basarabia din nou au fost cuprinse de epidemia de ciumă adusă din Orientul Apropiat. În orașele cuprinse de epidemie erau închise în conformitate cu legislația rusă prăvăliile, beciurile, tractirele și cârciumile, doar mărfurile de strictă necesitate erau comercializate sub supraveghere personală a comisarului localității aflate sub carantină sau a adjuncților săi [27, p.772]. La Bălți, din cauza restricțiilor impuse de administrația locală, care au paralizat activitățile comerciale, la 18-19 octombrie 1829 a izbucnit o revoltă a orașenilor. Autoritățile țariste au fost nevoite să organizeze o comisie de anchetă, pentru a investiga cauzele răzvrătirii locuitorilor [18, p.223-224].

Între 13 mai 1829 și 25 ianuarie 1830 a fost cuprins de ciumă și orașul Odesa, căruia i s-au impus măsuri sanitare foarte stricte, fiind izolat prin cordon militar [3, p.407]. Comitetul de Miniștri a aprobat la 10 septembrie și 26 octombrie 1829 o serie de reguli care veneau să reglementeze diferite probleme generate de interdicțiile în cauză pentru comerț. Astfel, vecselelor scontate la Oficiul din Odesa al Băncii de Stat, ale căror termene expirau pe perioada izolării orașului, nu li se calculau penalități și *recambio*, ci doar dobânda prevăzută. Plata pe vecsele și sineturi urma să se efectueze timp de o lună după scoaterea izolării orașului, după expirarea căruia plata și procentul acestora urma să se efectueze conform prevederilor generale. Regulile respective vizau și vecselele încheiate în Odesa între persoane particulare, fără intermedierea și independent de Oficiul Bancar din Odesa. Aproape un deceniu mai târziu, la 11 ianuarie 1838, cu ocazia unei noi îngrădiri a orașului pe o perioadă nedeterminată, din cauza reapariției ciumei, la dispoziția împăratului, Senatul a aprobat ridicarea regulilor în cauză la rang de lege [28, p.17].

Evenimentele din Regatul Poloniei din 1830-1831 au adus noi impedimente dezvoltării comerțului. La 2 ianuarie 1831, la propunerea ministrului de finanțe, în legătură cu așa-numita „revoltă din noiembrie”, Nicolae I a dispus interzicerea importului de mărfuri din Regatul Poloniei [29, p.10]. Răscoala, care a cuprins și părți din Podolia – principalul furnizor de grâu pentru piața externă, a cauzat o diminuare a exportului de cereale din Odesa practic de două ori, fapt evidențiat și în rapoartele oficiale [4, p.46]. Pe de altă parte, Basarabia exporta în Regatul Poloniei cantități importante de sare, iar după ce la 9/21 octombrie 1831 răscoala a fost înăbușită, la 12 noiembrie 1831 împăratul a restabilit relațiile comerciale cu Regatul Poloniei, impunând totuși anumite reguli cu caracter vădit protecționist [30, p.202].

În anii 1832-1835 Basarabia a fost cuprinsă din nou de valuri epidemice de ciumă și holeră [18, p.70]. Restricțiile impuse au avut consecințe grave asupra negustorilor, dar îndeosebi asupra târgoveților. În virtutea acestui fapt, societatea evreiască a negustorilor din Leova adresează la 16 martie 1832 guvernatorului civil al Basarabiei o petiție, în care, atenționând că ciuma și holera ce bântuiau în regiune le-a provocat ruinarea completă, solicita anumite facilități fiscale [31, f.186]. La sfârșitul anului 1835 și negustorii din Chișinău și Akkerman au înaintat organelor regionale cererea de a fi scutiți de achitarea prestațiilor de ghildă pentru o perioadă de 10 ani, suplimentar celei deja acordate, în virtutea pagubelor suferite din cauza epidemiei și secetei din anii 1833-1834 [14, p.256].

Odată cu creșterea importanței comerțului exterior și a veniturilor rezultate din acesta au fost adoptate un șir de măsuri de prevenție împotriva pătrunderii molimei în cuprinsul imperiului, care urmau să diminueze efectele restricțiilor sanitare la trecerea vămile. Astfel, trimișii, consulii și agenții ruși din străinătate urmau să sigileze mărfurile ce aveau ca destinație porturile ruse, atunci când erau sigure din punct de vedere sanitar. Tot ei au fost obligați să informeze regulat guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, precum și cele mai apropiate carantine, despre situația epidemiologică [32, p.454]. De asemenea, prin promovarea Regulamentelor Organice în Principatele Române, Rusia a reușit să instituie un sistem sanitar viabil pe Dunăre, prin carantine deschise la Galați și Brăila, care trebuiau să stopeze pătrunderea molimei din cuprinsul Imperiului Otoman. Aceste măsuri au permis scăderea riscurilor de pătrundere a molimei în cuprinsul imperiului, inclusiv prin Basarabia. Ca urmare, prin hotărârea Comitetului de Miniștri din 7 noiembrie 1844, aprobată de împărat, au fost eliminate măsurile de prevenție sanitară la hotarul de pe Prut cu Principatul Moldovei. Astfel, guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei a primit indicația să lichideze, începând cu 1 ianuarie 1845, orice termen de carantină în carantinele de pe Prut, atât pentru pasageri, cât și pentru mărfuri. Aceleași reguli urmau să fie aplicate și în privința carantinei din Reni, pentru pasagerii și mărfurile din Austria, Principatele Române, sau care au trecut carantina la Galați sau Brăila, în baza informației consulului rus cu privire la

situația epidemiologică bună peste Dunăre. Era menținut pe o perioadă, la discreția guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, termenul de carantină în Reni, Ismail și Sulina pentru pasagerii și mărfurile sosite din Tulcea, Isaccea și din diverse locații ale Babadagului, dacă nu trecuseră carantina la Galați și Brăila. De asemenea, guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei urma să mențină corespondența permanentă cu consulii ruși din Principatele Române și cu ambasadorul de la Constantinopol, în privința situației epidemiologice din regiunile respective. În plus, guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei era împuternicit să adopte toate măsurile necesare în caz că informațiile primite indicau careva riscuri epidemiologice [33, p.759].

Izbucnirea valului revoluționar în anul 1848 și implicarea Rusiei în înăbușirea acestuia au provocat noi perturbații comerțului, din cauza că acțiunile militare se desfășurau în cuprinsul teritoriilor vecine, în care sau prin care se realiza exportul. Astfel, la propunerea ministrului de război, prin ucazul din 23 martie 1848, exportul cerealelor, cailor și vitelor cornute prin punctele vamale de pe uscat de la hotarul cu Austria și Prusia a fost interzis [34, p.205]. Ca urmare a plângerii primite din partea mareșalului nobilimii guberniei Grodno, precum că această interdicție ruinează locuitorii de acolo, ministrul de finanțe a intervenit pe lângă ministrul de război, care, obținând acceptul comandantului suprem al armatei active, a admis scoaterea interdicției la 26 noiembrie 1848 [35, p.54].

Pe lângă epidemii, o problemă importantă pentru comerț o reprezentau epizootiile. Conform afirmațiilor lui A.Zașciuk, epizootiile din 1844-1846, 1848 și 1852 au afectat substanțial comerțul cu vite, nu atât prin decesul a peste jumătate din șeptel, ci mai ales prin carantina de trei săptămâni, instituită de austrieci, care s-a resimțit din plin la iarmaroacele din Bălți. Exportul s-a redirecționat spre Varșovia, în Regatul Poloniei aflat sub stăpânire rusă [36, p.295]. În anul 1850, epizootia a afectat aproape toate județele Basarabiei, cu excepția județului Orhei. Din numărul total de 972.276 vite din provincie, s-au infectat 31.690 capete (3,3%) și au pierit 15.232 capete (1,6%). Prejudiciul material a fost în valoare de 152.000 ruble de argint. În colonii au murit preponderent ovinele. În perioada ce a urmat problema mortalității la animale nu a fost soluționată, fiind înregistrată doar o creștere ușoară a șeptelului. În anul 1852, din numărul total de 897.562 de vite înregistrate, au pierit din cauza epizootiei 45.744 (1,9%) capete, dintre care 8767 bovine. Prejudiciul material cauzat doar de pe urma pieirii acestora din urmă a fost estimat la aproximativ 10.000 ruble de argint [37, p.220].

La 4/16 octombrie 1853 a izbucnit un nou război ruso-turc, cunoscut drept Războiul Crimeii. Prin ucazul imperial din 19 noiembrie 1853, în Basarabia, alături de guberniile Taurida și Herson, a fost instituită din nou starea de război [38, p.561]. La 12 februarie Nicolae I a interzis exportul de cereale din Odesa, din toate porturile ruse de la Marea Neagră (inclusiv cele de la Gurile Dunării) și Marea Azov până la 1 septembrie 1854 [39, p.186], iar la 14 august 1854 împăratul rus a prelungit măsura în cauză până la adoptarea unei dispoziții în acest sens. Senatul guvernant, la audierea raportului prezentat pe această chestiune de ministrul de finanțe la 17 august, a dispus în ședința din 7 septembrie informarea guvernatorului civil a provinciilor caucaziene și transcaucaziene, precum și a guvernatorului general interimar al Novorosiei și Basarabiei [40, p.758]. Ulterior, la 18 octombrie 1855 a fost interzis exportul cerealelor prin toate vămile de pe uscat de la hotarul european, cu excepția grâului prin vămile Regatului Polonez [41, p.673-674]. În acest caz, interdicția nu a vizat inamicul, ci alimentația propriilor supuși, deoarece acțiunile militare pe propriul teritoriu au compromis recoltele. Interdicțiile la exportul de cereale aveau să fie ridicate abia în 1856 [42, p.194].

La 25 noiembrie 1853 au fost aprobate Regulile cu privire la ordinea de tragere la sorți a recruților în orașe, posade și târguri. Totuși, potrivit pct.2 al acestora, condițiile nu se răspândeau asupra Basarabiei [43, p.581]. La 26 august 1854 a fost emis manifestul cu privire la efectuarea încorporării ordinare în forțele armate din cuprinsul fâșiei de vest a Imperiului Rus în legătură cu declanșarea războiului ruso-turc. Campania de recrutare urma să se desfășoare între 1 noiembrie și 15 decembrie 1854, inclusiv în rândul evreilor, de la fiecare 1000 de locuitori urmând a fi încorporați câte 10 militari [44, p.746]. Deoarece Basarabia intra în fâșia guberniilor vestice, procedurile de pregătire a campaniei de recrutare au demarat și în provincie, chiar dacă formal locuitorii acesteia erau scutiți de la recrutare.

Astfel, la 24 septembrie 1854 guvernatorul militar al Basarabiei iniția o corespondență cu inspectorul regional în chestiunea plângerii parvenite din partea evreului Ilia Gherșkovici, târgoveț din Chișinău, pe marginea neeliberării de către Duma orășenească a pașaportului de deplasare în afara Chișinăului cu afaceri comerciale, cu toate că până la acea dată evreii au primit astfel de pașapoarte. Potrivit raportului Dumei pe această chestiune, din 17 septembrie 1854, interdicția a fost determinată de ucazul primit la 15 septembrie de la Cărmuirea Regională a Basarabiei, în privința efectuării recrutării a 12 unități, iar până la elaborarea

dispozițiilor de recrutare de către Administrația financiară a întrerupt eliberarea pașapoartelor evreilor pentru deplasarea din oraș. Însă, guvernatorul era preocupat de altceva, întrucât în privința recrutării evreilor s-a anunțat prin edițiile periodice încă de la 1 septembrie 1854. Acesta dorea să afle dacă nu cumva Duma a eliberat pașapoarte sub pretextul neinformării, dar în cunoștință de cauză, care lucru îl împuternicea pe procuror să-l investigheze. Duma, în răspunsul său din 17 septembrie 1854, scria guvernatorului că, potrivit instrucțiunilor din ucuzul Cârmuirii regionale din 9 august 1852, odată cu declararea încorporării, instituția urma să sisteze eliberarea documentelor de călătorie persoanelor cu vârsta cuprinsă între 12 și 25 de ani, iar deoarece solicitantul avea 16 ani, el se încadra în această categorie. Potrivit informațiilor prezentate de șeful administrației orășenești, în luna septembrie 1854 au fost eliberate 45 de pașapoarte târgoveților din comunitatea evreilor din Chișinău pe un termen de un an, pentru deplasare cu afaceri în cuprinsul Rusiei, inclusiv 18 – persoanelor cu vârsta cuprinsă între 12 și 25 de ani. La 25 septembrie 1854, procurorul regional solicită Dumei orașului Chișinău o serie de informații pe marginea acestui caz [45, f.1-8].

Cu toate acestea, prin ucuzul din 12 noiembrie 1854, evreii din Basarabia, alături de cei din Taurida, au fost eliberați de la recrutare în campania de încorporare declanșată prin ucuzul din 26 august 1854 [46, p.22]. La 9 decembrie 1854, în baza raportului ministrului de război, Senatul guvernant a dispus informarea tuturor demnitarilor și funcționarilor vizați din Basarabia și Taurida [47, p.80]. În anul următor, manifestul cu privire la efectuarea încorporării ordinare în forțele armate din cuprinsul fâșiei de vest, din 3 octombrie 1855, a stipulat excluderea de la recrutare a locuitorilor din guberniile Poltava, Cernigov, Harkov, Ekaterinoslav, Herson și Taurida, în virtutea situației dificile cauzate de prestațiile extraordinare de război, dar nu și din Basarabia [48, p.677]. În acest context, în baza raportului ministrului de război, Senatul guvernant a emis un ucuz în care a exclus din nou evreii din Basarabia de la recrutare [49, p.677].

În timpul Războiului Crimeii, guvernul rus a decis să aloce, pentru necesitățile armatei, din magaziile de rezervă din zona de dislocare a armatelor toate rezervele ce depășeau 1 cetvert pe cap de locuitor imposabil. În consecință, în anul 1854 doar din magaziile de rezervă din localitățile de stat ale Basarabiei au fost alocate pentru hrana militarilor 103.292 *cetverturi* de cereale [50, p.5]. Ulterior, în perioada aflării armatelor ruse în Principatele Române și peste Dunăre, comandantul suprem al armatei active, general-feldmareșalul Varșavschi, cneaz, în vederea asigurării rezervelor alimentare a dispus: a) a se rechiziționa din Odesa cerealele ce aparțineau persoanelor particulare; b) a se măcina în făină cantitățile de cereale din magaziile de rezervă sătești din Basarabia; c) a se colecta de la locuitorii guberniei Podolia în mod urgent 150 mii de *cetverturi* de făină și crupe, precum și 100 mii de *cetverturi* de ovăz; d) a se institui magazii de rezervă în satele Șaraevo și Jerebkovo, de pe lângă Odesa, în care să fie transportate din localitățile circumscripțiilor militare Novorosia, Podolia și Kiev câte 50.000 *cetverturi* de făină și ovăz. Însă, măsurile în cauză au întâmpinat dificultăți majore în a fi implementate, din care cauză s-a renunțat la ele [51, p.251]. În Basarabia s-a reușit măcinarea a 100.000 *cetverturi* de grâne, dar în virtutea faptului că acestea erau împrăștiate în tot cuprinsul provinciei în cantități mici, iar pentru transportarea lor era necesară o risipă de forță de tracțiune, procesul a fost stopat [52, p.216].

Din cauza schimbării situației diplomatice, în iulie 1854 armata rusă ridică asediul Silistrei, retrăgându-se peste Dunăre, pentru ca în august 1854 să evacueze și Principatele Române. Odată cu revenirea armatei ruse în hotarele imperiului, Basarabia este declarată alături de alte gubernii din vecinătate în stare de război, intrând, prin ucuzul din 26 septembrie 1854, sub comandamentul direct al general-adjutantului M.D. Gorceakov, șeful suprem al armatelor de sud. În privința alimentării armatei ruse a fost luată hotărârea de a fi utilizate proviziile sustrate din Principatele Române și grânele ce se regăseau în magaziile sătești de rezervă din Basarabia, însumând 100.000 de *cetverturi* de cereale de toamnă. Alimentarea militarilor a fost strict organizată, fiecare regiment și unitate militară primea cerealele din magaziile sătești de rezervă ale acelei plase în care era cantonată. Cu acest scop au fost întocmite și distribuite informații cu amplasarea în Basarabia a magaziiilor de provizii și a celor sătești de rezervă, precum și în privința cantităților de cereale care se regăseau în acestea. Informații similare au fost întocmite și pentru guberniile Podolia, Kiev și Poltava, în caz că desfășurarea operațiunilor militare ar fi impus retragerea de mai departe a armatelor ruse [51, p.252].

Drept consecință a acestor acțiuni, populația provinciei, în special din județul Hotin, a fost grav afectată. Ca urmare, în conformitate cu decizia Ministerului Afacerilor Interne din 30 decembrie 1854, țăranilor din județul Hotin li s-a acordat o amânare, până la recolta din 1855, în ce privește predarea cerealelor în magaziile de rezervă, precum și în privința rambursării cantităților de cereale luate cu împrumut, cu condiția ca doar cei nevoiași să beneficieze de această facilitate. Responsabilitatea de a supraveghea realizarea acestei decizii i-a revenit Comisiei regionale pentru alimentația publică [53, p.47].

Potrivit calculelor istoricului Valentin Tomuleț, pe durata Războiului Crimeii populația Basarabiei a asigurat armata rusă cu 1.287.853 lucrători, 711.340 care, 25.656 cai și 144 bărci. Una dintre cele mai grele prestații a constituit-o asigurarea cu forță de muncă pentru repararea drumurilor, a podurilor și a cetăților, care după durata timpului de muncă varia de la 1:4 până la 1:15 zile. În medie, locuitorii Basarabiei au pierdut 2.932.385 zile-muncă. Dar dacă ținem cont de faptul că războiul a fost îndelungat și destul de greu, iar Rusia a suferit înfrângere, apoi constatăm că locuitorii Basarabiei au îndeplinit nu un număr mediu de zile-muncă, ci unul maxim – mai mult de 5 milioane de zile-muncă. Cifra vizează numai sus-numita categorie de prestații, în care au fost încadrați ceva mai mult de jumătate (52,3%) din numărul total al lucrătorilor. Dacă însă vom lua în calcul și ceilalți 614.127 de lucrători, apoi constatăm că locuitorii Basarabiei au pierdut în total în timpul războiului, având în vedere doar acest sistem de prestații, cca 10-11 milioane de zile-muncă. În afară de aceasta, în cadrul întregii perioade de război, pentru magazinul mobil de provizii al armatei ruse locuitorii Basarabiei au pus la dispoziție până la 600 de care cu căruțași, boi și celelalte necesare [14, p.308].

Sigur că acest lucru nu avea cum să nu se răsfrângă negativ asupra comerțului provinciei. Pentru a mai redresa într-un fel situația negustorilor ruinați, autoritățile țariste au încercat să mai diminueze din povara birocratică la care erau supuși negustorii și antreprenorii din Basarabia. La 15 martie 1855, potrivit deciziei Comitetului de Miniștri, ratușele din Reni și Chilia au primit dreptul de a elibera comercianților din aceste orașe și agenților acestora certificate pentru dreptul la comerț și bilete pentru unități comerciale. Acestea urmau a fi expediate de Administrația financiară din Akkerman, iar banii încasați trebuiau expediați în instanța dată cu prima poștă de către ratușele amintite [54, p.203].

De asemenea, la 23 octombrie 1855 Comitetul de Miniștri a examinat o serie de propuneri înaintate, la 14 octombrie 1855, de guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, contele A.G. Strogonov, cu privire la acordarea unor facilități locuitorilor regiunilor afectate de acțiunile militare. Printre altele, se propunea instituirea unor magazii de cereale din rezervele statului, din care să se acorde nevoiașilor cantitățile necesare de grâne pentru însămânțare. Ministrul Afacerilor Interne a solicitat de la guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei un raport în acest sens. Comitetul de Miniștri a decis să aștepte mai întâi raportul în cauză; totodată, a căzut de acord cu observația ministrului Domeniilor Statului, precum că fiecare instituție urmează să asigure categoriile sociale din subordine cu semințe din rezervele proprii. În privința celorlalte propuneri ale guvernatorului, cu privire la acordarea unor facilități locuitorilor regiunilor afectate de război, precum scutirea de la plata impozitelor curente și a datoriilor pe credite, diminuarea accizului pe sare, acordarea moșierilor a dreptului de a produce liber băuturi spirtoase, Comitetul de Miniștri le-a declarat injuste și pripite și le-a respins [55, p.7-12].

Starea de război din Basarabia și Taurida va fi ridicată prin ucazul imperial din 7 august 1856 [56, p.661]. Abia după acesta, la 27 noiembrie 1856 a fost aprobată de împărat hotărârea Comitetului de Miniștri cu privire la eliberarea gratuită a pașapoartelor de deplasare în afara localităților pentru populația Basarabiei și Novorosiei, până la 1 noiembrie 1857. Guvernatorul Novorosiei și Basarabiei urma să stabilească localitățile în care, din cauza războiului, locuitorii au sărăcit într-atât, încât nu-și puteau permite achitarea acestor pașapoarte [57, p.1027].

Între timp, populația din Basarabia a fost afectată din nou de o epidemie de ciumă [18, p.70], dar în plan epidemiologic situația a fost redresată relativ rapid. În acest context, la 26 martie 1857 Comitetul de Miniștri a admis ca informațiile trimișilor, consulilor și agenților ruși din porturile europene să fie expediate guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, când era posibil, prin telegraf, însă doar când erau înregistrate situații epidemiologice, pentru a limita corespondența costisitoare [58, p.261-262].

Concluzii

Războaiele și epidemiile au reprezentat impedimente importante în dezvoltarea comerțului provinciei, mai ales că aceasta a constituit pe parcursul întregii perioade de referință o regiune de hotar, în care erau dislocate importante efective ale armatei ruse. Era afectat deopotrivă atât comerțul exterior, cât și cel interior, atât în mod direct, cât și indirect. Primul – prin interdicțiile impuse comerțului din considerente geopolitice sau epidemiologice, respectiv pentru a lipsi armatele inamice de provizii și a bloca pătrunderea molimei. Cel de al doilea – prin sustragerea țăranilor de la muncile agricole, în scopul asigurării necesităților armatei sau prin închiderea unităților de comerț, în scopul prevenirii răspândirii molimei. Timp de jumătate de secol, perioadă ce a despărțit izbucnirea războiului ruso-turc din 1806-1812 de finisarea celui din 1853-1856, provincia s-a

aflat timp de cca 11 ani în stare de război și cam tot atâția ani a fost afectată de epidemii, la care s-au adăugat încă câțiva ani de epizootii, sau perioadă în care starea de război era declarată în provinciile vecine. Restricțiile de circulație și închiderea unităților de comerț erau alte două cauze care afectau sfera comerțului. Dat fiind faptul că războaiele erau provocate de politica expansionistă a Imperiului Rus, iar epidemiile erau, în cele mai dese cazuri, urmare a mișcărilor de trupe, se poate afirma că politica comercial-vamală rusă era tributară scopurilor geopolitice și, astfel, nu încuraja o dezvoltare economică a periferiilor imperiale.

Referințe:

1. AGACHI, A. *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupație militară rusă (1806-1812)*. Ediția a doua. Chișinău, 2008.
2. PROUSIS, T.C. Risky Business: Russian Trade in the Ottoman Empire in the Early Nineteenth Century. In: *Mediterranean Historical Review*, vol.20, no.2, December 2005, p.201-226.
3. СМОЛЪЯНИНОВ, К. История Одессы. В: *Записки Одесского Общества истории и древностей*, Т.III. Одесса, 1853, с.338-432.
4. ЗОЛОТОВ, В.А. *Внешняя Торговля Южной России в первой половине XIX века*. Ростов, 1963.
5. БЛЮХ, И.С. *Финансы России XIX столетия. История – Статистика*. Том I. СПб., 1882.
6. ШМИДТ, А. *Материалы для географии и статистики России. Херсонская губерния*. Ч.1. СПб.: Военная типография, 1863.
7. *Полное Собрание Законов Российской Империи* (în continuare – ПСЗРИ), собр. I, том XXXIX, 1824. СПб., 1830, №30115.
8. ANRM, F.2, inv.1, d.15.
9. ГРОСУЛ, Я.С. Автономия Бессарабии в составе России (1812-1828 гг.). В: *Труды по истории Молдавии*. Кишинев, 1982.
10. ПСЗРИ. Собр. I, т. XXXII, 1812-1815. СПб., 1830, №25035.
11. POȘTARENCO, D. *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*. Chișinău, 2006.
12. ПСЗРИ, собр. II, том XLIX, 1874, отд.1. СПб., 1876, №52983.
13. ANRM, F.2, inv.1, d.62.
14. TOMULEȚ, V. *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale*. Ediția a II-a. Chișinău, 2015.
15. ANRM, F.5, inv.3, d.473.
16. ANRM, F.2, inv.1, d.62.
17. ANRM, F.5, inv.2, d.299.
18. ЖУКОВ, В.И. *Города Бессарабии 1812-1861 годов. Очерки социально-экономического развития*. Кишинев, 1964.
19. ASRO, F.1, inv.214, d.3.
20. ASRO, F.1, inv.249, d.34.
21. ANRM, F.2, inv.1, d.677.
22. ПСЗРИ. Собр. II, т. III, 1828, СПб., 1830, №1942.
23. ПСЗРИ. Собр. II, т. IV, 1829, СПб., 1830, №3058.
24. ПСЗРИ. Собр. II, т. III, 1828, СПб., 1830, №2218.
25. *Одесский Вестник*, 20 октября 1828, №84.
26. PROUSIS, T.C. Demetrios S. Inglezes: Greek Merchant and City Leader of Odessa, In: *Slavic Review*, 50, no.3 (Fall 1991), p.672-679.
27. ПСЗРИ, собр. 2, т. VII, 1832, СПб., 1833, №5690.
28. ПСЗРИ, собр. 2, т. XIII, 1838, отд.1, СПб., 1839, №10878.
29. ПСЗРИ, собр. 2, т. VI, 1831, отд.1, СПб., 1832, №4242.
30. ПСЗРИ, собр. 2, т. VI, 1831, отд.2, СПб., 1832, №4941.
31. ANRM, F.6, inv.2, d.370.
32. ПСЗРИ, собр. 2, т. XVI, 1841, отд.1, СПб., 1842, №14614.
33. ПСЗРИ, собр. 2, т. XIX, 1844, отд.1, СПб., 1845, №18413.
34. ПСЗРИ, собр. 2, т. XXIII, 1848, отд.1, СПб., 1849, №22120.
35. ПСЗРИ, собр. 2, т. XXIII, 1848, отд.2, СПб., 1849, №22762.
36. ЗАЩУК, А. *Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область*. СПб., 1862.
37. ТИМОНИНА, N. Situația economică a Basarabiei în ajunul războiului din Crimeea, În: *Tyrageția*, s.n., vol. I [XVI], 2007, nr.2.
38. ПСЗРИ, собр. 2, т. XXVIII, 1853, отд.1, СПб., 1854, №27707.

39. ПСЗРИ, собр.2, т. XXIX, 1854, отд.1, СПб., 1855, №27934.
40. ПСЗРИ, собр.2, т. XXIX, 1854, отд.1, СПб., 1855, №28530.
41. ПСЗРИ, собр.2, т. XXX, 1855, отд.1, СПб., 1856, №29819.
42. ПСЗРИ, собр.2, т. XXX, 1856, отд.1, СПб., 1857, №30343.
43. ПСЗРИ, собр.2, т. XXVIII, 1853, отд.1, СПб., 1854, №27727.
44. ПСЗРИ, собр.2, т. XXIX, отд.1, 1854, СПб., 1855, №28502.
45. ANRM, F. 924, inv.1, d.6.
46. ПСЗРИ, собр.2, т. XXIX, 1854, отд.2, СПб., 1855, №28733.
47. ПСЗРИ, собр.2, т. XXIX, 1854, отд.2, СПб., 1855, №28812.
48. ПСЗРИ, собр.2, т. XXX, 1855, отд.1, СПб., 1856, №29681.
49. ПСЗРИ, собр.2, т. XXX, 1855, отд.1, СПб., 1856, №29828.
50. *Извлечение из отчета Министра Государственных Имуществ за 1854 год.* СПб., 1855.
51. КОВАЛЕВСКИЙ, Е.П. *Война с Турцией и разрыв с западными державами в 1853 и 1854 годах.* СПб, 1871.
52. ЗАТЛЕР, Ф. *Записки о продовольствии войск в военное время.* СПб., 1860, ч.1.
53. Министерские распоряжения. В: *Журнал Министерства Внутренних Дел*, 1855, ч.10.
54. ПСЗРИ, собр.2, т. XXX, 1855, отд.1, СПб., 1856, №29134.
55. ПСЗРИ, собр.2, том XXXI, 1856, отд.2, Дополнения к XXX-му тому Второго Собрания Законов Российской Империи, СПб., 1857, №29849а.
56. ПСЗРИ, собр.2, т. XXVIII, 1856, отд.1, СПб., 1857, №30822.
57. ПСЗРИ, собр.2, т. XXXI, 1856, отд.1, СПб., 1858, №31181.
58. ПСЗРИ, собр.2, т. XXXII, 1857, отд.1, СПб., 1859, №31665.

Date despre autor:

Andrei EMILCIUC, cercetător științific superior, Institutul de Istorie din Chișinău.

E-mail: emilan@live.com

ORCID: 0000-0003-0634-5002

Prezentat la 03.07.2019